

11 Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV Про недержавне пенсійне забезпечення // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15;>

12 Положення про реєстрацію статуту недержавного пенсійного фонду та пенсійних схем, затвердженого розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 17.08.2004 № 2080 // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1050-04;>

13 Там само.

14 Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV Про недержавне пенсійне забезпечення // [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15.](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15;)

15 Положення про реєстрацію статуту недержавного пенсійного фонду та пенсійних схем, затвердженого розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 17.08.2004 № 2080 // [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1050-04.](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1050-04;)

16 Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV Про недержавне пенсійне забезпечення // [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15.](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15;)

17 *Bitka Ю. В.* Правові умови провадження діяльності та управління недержавними пенсійними фондами // [http://www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynek/031.htm.](http://www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynek/031.htm)

18 Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV Про недержавне пенсійне забезпечення // [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15.](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15;)

19 Положення про реєстрацію статуту недержавного пенсійного фонду та пенсійних схем, затвердженого розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 17.08.2004 № 2080 // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1050-04;>

20 Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV Про недержавне пенсійне забезпечення // [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15.](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15;)

Резюме

Автор розглядає питання поняття, особливостей змісту статуту НПФ як установчого документу непідприємницького товариства, порядку його укладення, внесення змін до його змісту, відмінних рис статутів різних видів НПФ. У статті аналізується законодавче регулювання вищезазначених питань.

Ключові слова: недержавний пенсійний фонд, статут НПФ, зміни до статуту НПФ, засновник НПФ, види НПФ.

Résumé

Автор рассматривает вопросы понятия, особенностей содержания устава НПФ як учредительного документа непредпринимательского общества, порядка его заключения, внесения изменений в него, отличительных черт уставов разных видов НПФ. статье анализируется законодательное регулирование вышеперечисленных проблем.

Ключевые слова: негосударственный пенсионный фонд, устав НПФ, изменения в устав НПФ, учредитель НПФ, виды НПФ.

Summary

The author considers questions of concept, features of the maintenance of charter NPF as constituent document of not enterprise association, order of its conclusion, modification of it, distinctive features of charters of different kinds NPF. In article legislative regulation of the problems set forth above is analyzed.

Key words: not state pension fund, charter of NPF, changes in charter of NPF, founder of NPF, kinds of NPF.

Отримано 2.06.2010

Я. В. КОВАЛЬЧУК

Ярослав Вадимович Ковальчук, аспірант Інституту політології і права Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

ОСНОВНІ МЕХАНІЗМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ЗАПОВІТУ В ДЕРЖАВАХ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРАВА

Свобода заповіту за своюю юридичною природою є одним з основоположних принципів спадкового права. Він містить в собі чимало цікавих і дискусійних аспектів, зміст яких має неабияку наукову цінність.

В Україні обмеження згаданої свободи здійснюється лише шляхом надання права на обов'язкову частку у спадщині фізичним особам, що перебуваючи в найближчих кровних і/чи сімейних зв'язках з тестамен-тоздатним спадкодавцем, є непрацездатними за віком і/або за станом здоров'я. Законодавчі механізми здійснення вищезазначеного процесу зуміли отримати належне закріплення у відповідних приписах вітчизняного цивільного кодексу¹.

© Я. В. Ковальчук, 2010

Процедурі обмеження свободи заповіту в тих державах, де набула поширення західноєвропейська система права, з якою система права нашої Батьківщини має велику кількість спільних ознак, характеризується своєрідними особливостями. Саме коло останніх й буде предметом нашого невеликого розгляду.

Юридична література містить в собі дуже велику кількість різноманітних і змістовних наукових праць, зміст яких прямо чи опосередковано присвячений дослідженням вищевказаної проблеми. Їхніми авторами є провідні вітчизняні та зарубіжні вчені-цивілісти, якими, зокрема, є: А. Васильєв, В. Гайворонський, В. Душман, Ю. Заїка, О. Кармаза, В. Савельєв, С. Шимон та чимало інших фахівців з питань, які стосуються зарубіжного спадкового права.

Деякі з вищевказаних нами праць були написані ще за часів існування СРСР. Але глибокий зміст передбачених ними наукових досліджень, а також значимий авторитет здобутий їхніми авторами, не дозволив їм втратити своєї вагомої актуальності навіть в наш неординарний час.

В країнах, де поширюється західноєвропейська система права, мають місце тільки 2 способи обмеження принципу свободи заповіту: резервування певної частини спадщини та захист інтересів законних спадкоємців².

У державах західноєвропейської системи права, де набув поширення *1-ий спосіб обмеження свободи заповіту*, усе майно, власником якого є заповідач, утворюють *вільна та резервна частки*. Правові режими, які поширюються на них, істотним чином відрізняються один від одного. Істинність вищевказаної думки ми дозведемо за допомогою таких суджень.

За тестаментоздатним спадкодавцем, закріплюється право на розпорядження тільки тим обсягом власного майна, який належить до складу *вільної частки*. Саме остання може ставати предметом різноманітних правочинів (наприклад, купівля-продаж, дарування, заповіт і т. д.), що вчинені заповідачем з метою забезпечення належного благополуччя своєї родини. Інший обсяг вказаного майна, який утворює склад *резервної частки*, зберігається лише за названими відповідним законом фізичними особами, що мають невідкладну потребу в отриманні матеріального утримання. Наприклад, такий підхід знайшов своє відображення в цивільних кодексах Франції³ та Швейцарії⁴.

В країнах західноєвропейської системи права, де практикується *2-ий спосіб обмеження свободи заповіту*, тестаментоздатний спадкодавець може здійснити розпорядження яким-небудь обсягом власного майна на випадок настання своєї смерті, відсторонивши при цьому від участі в процесі спадкування тих або інших спадкоємців за законом. Однак, вказане правило не поширюється на закріплених відповідним законом фізичних осіб, що, в більшості випадків іменуючись «необхідними спадкоємцям», володіють «правом на обов'язкову частку в спадщині». Наприклад, даний підхід залишив свій слід в Німецькому цивільному уложені⁵ та цивільному кодексі Іспанії⁶.

Відповідно до спадкового законодавства країн західноєвропейської системи права, незалежно від того, який спосіб обмеження принципу свободи заповіту існує в кожній з них, підгрунттям набуття фізичною особою права власності на частину спадщини, що не може бути предметом цього правочину, є певні юридичні факти, перелік яких є максимально вичерпним. До них, зокрема, належать тільки її перебування із заповідачем у найближчих кровних і/або сімейних зв'язках. Наприклад, право власності на заганий обсяг спадкової маси можуть набути діти, а також чоловік або дружина померлого власника. Будь-які інші життєві обставини, зокрема, наявність у неї в момент відкриття спадщини непрацездатного стану, що був викликаний її віком і/чи здоров'ям, в переважній більшості випадків, не зуміли стати предметом належної уваги західноєвропейських законодавців⁷.

За видами ступенів споріднення, в яких тестаментоздатний спадкодавець перебуває зі спадкоємцями, держави західноєвропейської системи права, де функціонує *1-ий спосіб обмеження свободи заповіту*, можна розподілити на дві великі групи. Про що саме йде мова?

До складу 1-ої групи належать ті країни, в спадковому законодавстві яких зазначено, що право власності на резервну частку у спадщині мають не лише низхідні, а й висхідні родичі заповідача. Ними, зокрема, можуть бути батьки і діти померлого власника спадкового майна та деякі інші фізичні особи, яким закон надає можливість брати участь в спадкуванні за правом представлення (наприклад, онуки, правнуки, дідуся і бабуся зі сторони як батька, так і матері померлого власника спадкового майна). Вищезазначений підхід висвітлено, наприклад, приписами Цивільного кодексу Франції⁸.

До складу 2-ої групи входять ті країни, в спадковому законодавстві яких сказано, що право власності на резервну частку у спадщині мають не тільки висхідні і низхідні, а й деякі бокові родичі заповідача. Останніми, зокрема, можуть бути рідні брати та сестри померлого власника спадкового майна, як єдинокровні, так і єдиноутробні. Вищенаведений підхід закріплено, наприклад, приписами Цивільного кодексу Швейцарії⁹.

У державах західноєвропейської системи права, де можна зустріти *2-ий спосіб обмеження свободи заповіту*, види ступенів споріднення, в яких спадкоємці перебувають з тестаментоздатним спадкодавцем, є, як правило, ідентичними. Згідно зі спадковим законодавством даних країн власниками резервної частки в спадщині можуть стати висхідні і низхідні родичі заповідача, а також його чоловік чи дружина. Вищерозглянутий підхід міститься, наприклад, у приписах Цивільного кодексу Іспанії¹⁰.

На нашу думку, у державах, де існує західноєвропейська система права, перелік фізичних осіб, що є носіями права на резервну частку спадковій масі, характеризується її деякими іншими рисами, які, зокрема, стосуються вітчима або мачухи тестаментоздатного спадкодавця, а також його пасинків та падчерок.

У приписах спадкового законодавства зазначених країн, як правило, відсутня вказівка про те, що усновлювачі заповідача і усновлені ним діти, мають право на резервну частку у спадщині. Але зміст одного з основних принципів сімейного права даних держав полягає в тому, що усновлення та батьківство спричиняють тотожні юридичні наслідки. Тому в країнах західноєвропейської системи права вітчим і мачуха, а також пасинки і падчерики заповідача також можуть ставати власниками резервної частки в спадщині.

У державах вищезазначененої системи права передбачено певні процедури прийняття тієї частини спадкової маси, на яку не поширюється дія принципу свободи заповіту. Надамо коментар даному судженню.

У державах західноєвропейської системи права, де набув поширення *1-ий спосіб обмеження свободи заповіту*, прийняття резервної частки відбувається на підставі певної черговості. Сутність останньої полягає в тому, що спочатку право власності на даний обсяг спадщини мають можливість набути низхідні родичі заповідача, а у випадку їх відсутності чи настання будь-якої з інших передбачених приписами відповідного закону життєвих обставин – висхідні родичі померлого власника майна (наприклад, Цивільний кодекс Франції) або висхідні та бокові родичі небіжчика, а також його дружина або чоловік (наприклад, Цивільний кодекс Швейцарії)¹¹.

У державах західноєвропейської системи права, де практикується *2-ий спосіб обмеження свободи заповіту*, прийняття спадкової маси має місце за відсутності якої-будь встановленої приписами відповідного закону черговості. Право власності на вищезазначений обсяг спадкового майна можуть набути усі без винятку фізичні особи, які є необхідними спадкоємцями. Такий підхід висвітлено, наприклад, Німецьким цивільним уложенням¹².

Ми вважаємо, що обмеженню принципу свободи заповіту в країнах, де панує вищезазначенена система права, притаманні й деякі інші ознаки. Вони, зокрема, стосуються кола питань, що пов'язані з обсягом спадщини, яким заповідач не може розпорядитися на випадок неминучого настання своєї смерті.

У державах західноєвропейської системи права, розрахунок тієї частини спадщини, яка не потрапляє у сферу впливу дій принципу свободи заповіту, відбувається не хаотично, а на підставі відповідних правил, що передбачені приписами чинного законодавства. Що саме мається на увазі?

У спадковому законодавстві вищезазначених країн, де має місце *1-ий спосіб обмеження свободи заповіту*, говориться, що розмір *резервної частки* обраховується з усього обсягу спадку. Такий підхід передбачено, наприклад, приписами Цивільного кодексу Швейцарії.

У спадковому законодавстві вищезазначених країн, де функціонує *2-ий спосіб обмеження свободи заповіту*, вказано, що розмір *обов'язкової частки* обраховується з тієї частини спадку, власником якої необхідний спадкоємець зумів би стати у випадку спадкування за законом. Даний підхід закріплено, наприклад, в приписах Німецького цивільного уложения.

В країнах, де панує західноєвропейська система права, обсягам часток у спадщині, якою заповідач не може розпорядитися на випадок неминучого припинення свого життя, не в усіх випадках притаманний рівний характер. Причиною існування зазначеного явища є конкретно встановлені юридичні факти, під якими треба розуміти не тільки кількість спадкоємців за законом, а й різновиди ступенів сімейних і/або кровних зв'язків, що поєднують їх з власником наявного спадкового майна.

У державах, де можна зустріти *1-ий спосіб обмеження свободи заповіту*, розміри часток спадкоємців у спадщині, на яку не впливає принцип свободи заповіту, як правило, не притаманна еквівалентність. Що це означає?

У спадковому законодавстві вказаных країн говориться про те, що обсяг вищевказаної частини спадкової маси для кожного з спадкоємців, які мають правом на неї, є рівним. Наприклад, вказаний підхід передбачено приписами Цивільного кодексу Франції, де розмір резервної частки в спадщині, залежачі від кількості спадкоємців, а також ступенів їх сімейних і/або кровних зв'язків, в яких вони перебували з померлим власником, знаходиться в межах від 1/4 до 3/4 частини усього наявного спадкового майна.

Держави західноєвропейської системи права, де практикується *2-ий спосіб обмеження свободи заповіту*, за наявністю еквівалентності розмірам часток спадкоємців у спадщині, на яку не поширюється принцип свободи заповіту, можна розподілити на 2 великі групи. Прокоментуємо дане судження.

Склад 1-ої групи утворюють ті країни, в спадковому законодавстві яких сказано, що обсяг зазначененої частини спадкової маси для всіх спадкоємців, які володіють правом на неї, є рівним. Наприклад, згаданий підхід висвітлено приписами Німецького цивільного уложения, де розмір обов'язкової частки в спадщині якого-небудь необхідного спадкоємця становить 1/2 частини того обсягу спадкового майна, власником якої він став би на підставі безпосередніх приписів відповідного закону.

Склад 2-ої групи формують ті країни, в спадковому законодавстві яких зазначено, що обсяг згаданої частини спадкової маси для спадкоємців, які володіють правом на неї, не є рівним. Наприклад, даний підхід передбачено приписами Цивільного кодексу Іспанії, де розмір обов'язкової частки в спадщині якого-небудь з необхідних спадкоємців, перебуваючи в залежності від кількості останніх, а також ступенів їх сімейних і/або кровних зв'язків з померлим власником, коливається від 1/3 до 2/3 того обсягу спадкового майна, власником якого йому вдалося б стати на підставі тих приписів, які містяться в приписах відповідного закону.

Таким чином, з усього вищесказаного можна зробити такі висновки.

1. У державах, де набула поширення західноєвропейська система права, обмеження дію принципу свободи заповіту відбувається за допомогою лише таких 2-ох способів:

- резервуванням певної частини спадщини;
- захистом прав законних спадкоємців.

2. Суть 1-го способу обмеження принципу свободи заповіту зводиться до того, що за фізичними особами, які перебувають в найближчих сімейних і/або кровних зв'язках із заповідачем, закріплюється право на резервну частку в спадковому майні, розмір якої обраховується з усього обсягу спадщини і становить від $\frac{1}{2}$ до $\frac{1}{4}$ частини останньої.

3. Суть 2-го способу обмеження принципу свободи заповіту зводиться до того, що за фізичними особами, які перебуваючи в найбільш близьких сімейних і/чи кровних зв'язках із заповідачем, називаються «небіжчицями» і володіють правом на обов'язкову частку в спадковому майні, розмір якої обраховується з того обсягу спадщини, власником якого кожен з них став би на підставі безпосередніх приписів закону і становить від $\frac{1}{3}$ до $\frac{2}{3}$ частини останньої.

¹ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № № 40-44. – С. 356.

² Цивільне та торгове право зарубіжних країн. Шимон С. І. Навч. посіб. (курс лекцій). – К.: КНЕУ, 2004. – 220 с.

³ Цивільний кодекс Франції від 21 березня 1804 року – адресне посилання: <http://www.rabenou.org/divers/civil.html>.

⁴ Цивільний кодекс Швейцарії від 10 грудня 1907 року – адресне посилання: <http://www.admin.ch/ch/f/rs/c210.html>.

⁵ Німецьке цивільне уложення від 1 січня 1900 року – адресне посилання: посилання: <http://www.germanskoe-pravo.ru/?prawo&id=30>.

⁶ Цивільний кодекс Іспанії від 1 травня 1889 року – адресне посилання: isro-vad.tripod.om/civru.html.

⁷ Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток: Монографія. 2-е вид. – К.: КНТ, 2007. – 288 с.

⁸ Французький гражданський кодекс / Науч. ред. Лаврова Д. Г.; пер. с франц. Жукової А. А., Пашковської Г. А. – СПб., 2004. – 1101 с.

⁹ Кармаза О. О. Міжнародне спадкове право: Науково-практичний посібник. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2007. – 328 с.

¹⁰ Міжнародне приватне право: Навч. посібник / За ред. В. М. Гайворонського, В. П. Душмана. – К., Юрінком Интер, 2005 р. – 185 с.

¹¹ Гражданское и торговое право капиталистических государств / Отв. ред. Е. А. Васильев. – М.: Международное отношение, 1984. – С. 539-540.

¹² Савельев В. А. Гражданский кодекс Германии (история, система, институты): Учеб. пособие. – 2-е изд. пер. и доп. – М.: Юрист, 1994. – 96 с.

Резюме

У наведений статті розглянуто основні засади обмеження свободи заповіту в тих державах, які входять до складу західноєвропейської системи права. Зокрема, автор даної наукової роботи стверджує, що у вищевказаних країнах коло прав, якими заповідач може скористатися, розпоряджаючись власною спадщиною на випадок невідвортного настання своєї смерті, обмежується за допомогою лише таких 2 способів: резервуванням певної частини спадкової маси або захистом прав законних спадкоємців.

Ключові слова: заповіт, заповідач, західноєвропейська система права, свобода заповіту, обмеження свободи заповіту, обов'язкова частка в спадщині, резервна частка в спадщині, спадкове право, спадкування, спадщина.

Résumé

В приведённой статье рассмотрены основные принципы ограничения свободы завещания в тех государствах, которые входят в состав западноевропейской системы права. В частности, автор данной научной работы утверждает, что в вышеуказанных странах круг прав, которыми завещатель может воспользоваться, распоряжаясь собственным наследием на случай неизвестимого наступления своей смерти, ограниченается с помощью только таких 2 способов: резервированием определённой части наследственной массы или защитой прав законных собственников.

Ключевые слова: завещание, завещатель, западноевропейская система права, наследование, наследственное право, наследство, обязательная доля в наследстве, ограничение свободы завещания, резервная доля в наследстве, свобода завещания.

Summary

Basic provisions of limitation of freedom of testament are considered in this article in those states which enter in the complement of the Western-European system of right. Specifically, the author of this advanced study asserts, that in above-mentioned countries circle of rights which a testator can take advantage of disposing of own inheritance in case of offensive of the death, limited by means of only two methods : backuping of certain part of inheritance or by defence of rights for legal heirs.

Key words: testament, testator, Western European system of law, freedom of the testament, restraint of freedom of the testament, natural, reserve portion of the inheritance, inheritance law, heritage, heritage.

Отримано 27.08.2010